

Šefik Kurdić¹

BOŠNJACI I HADISKA ZNANOST U OSMANSKOM PERIODU

Sažetak

Rijetke su islamske znanosti u čijem razvoju i profiliranju i Bošnjaci nisu dali svoj značajan doprinos. Iako se naučnoistraživački napor Bošnjaka na području hadisa čini neznatnim dijelom u ukupnom naučno-teorijskom iskustvu muslimanskog svijeta uopće, on, ipak, predstavlja, značajan doprinos tom iskustvu.

Ovaj tekst pokušava osvijetliti angažman Bošnjaka na polju hadisa i hadiskih disciplina u osmanskom periodu. On dokazuje da Bošnjaci, iako mali narod, ne zaostaje iza ostalih naroda u periodu osmanske vladavine, u pogledu zainteresiranosti za islamske discipline, napose hadis, njegovo očuvanje i prenošenje na generacije koje kasnije dolaze.

Ključne riječi: hadis, hadiske znanosti, Bošnjaci, osmanski period.

1. Uvod

Iako su dolaskom Osmanlija i islamizacijom Bosne hadis i hadiska znanost definirani u potpunosti, gledano kroz prizmu napisanih djela o teoriji hadisa, hadiskoj terminologiji, završetku brojnih zbirki hadisa i drugog, ipak se bošnjački intelektualci nisu time zadovoljili, već su svojom znatiželjom i intelektualnim potencijalima dali svoj doprinos i u ovoj znanstvenoj oblasti.

Značajno je naglasiti da je naša domovina iznjedrila značajan broj učenjaka u ovoj oblasti. Ako analiziramo Handžićevo djelo *Al-Gawhar al-asna fi taragim 'ulema wa šu'ara al-Bosna*, u kojem on navodi biografije 220 bošnjačkih učenjaka koji su iza sebe ostavili djela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, doći ćemo do

---

¹ Vanredni profesor, Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, sefikkurdic@bih.net.ba

Rad autora je dostavljen 27.07.2011. godine, a prihvaćen za objavljivanje 24.10.2011. godine.

fascinantnih podataka. Dobar broj njih se zanimao za hadis i iza sebe ostavio djela iz ove discipline.

Ako se uzme u obzir postojanje respektabilnog broja hadiskih škola u našim krajevima, poput onih u Livnu, Pruscu, Mostaru, Sarajevu, Nevesinju i Banjaluci, nesumnjivo se dolazi do konstatacije do koje je došao i Evlija Čelebija, zaključivši da je i u Bosni postojao, kao i u svim muslimanskim zemljama, veliki broj hadiskih institucija, zvanih *Dar al-hadith*, u kojima se čitao i tumačio tekst pojedinih hadiskih zbirki. (Čelebija, 1967:109, 133 i 412; Nakićević, 1986:67 i Kurdić, 1997:233-238)

Iako Tajjib Okić smatra da su Bošnjaci, kada je u pitanju ovaj drugi izvor islama, zauzeli najskromnije mjesto, ipak se iz navedenog može doći do zaključka, da ni Bošnjaci nisu puno zaostajali za drugim dijelovima islamskog svijeta. Bošnjački muhaddisi: Muhammad al-Bosnawi (umro 1572. god.), Ahmad Wali (1598), Muhammad b. Musa al-Bosnawi as-Sarayi, zvani *Allamak* (1635), Darwiš 'Ali b. Mustafa al-Bosnawi al-Hanafī al-Halwati (1640), Osman b. Ibrahim al-Bosnawi, Abdullah b. Muhammad Muhtašim Šaban-zada al-Bosnawi, Ahmad al-Mostari (17-18. stoljeće), Mustafa Pruščak (1755) i drugi iz osmanskog perioda, kao i Muhammed Tufo, Tajjib Okić i Mehmed Handžić iz novijeg perioda, na najbolji način demantiraju mišljenje Tajjiba Okića.

Međutim, mora se priznati da njihov doprinos u ovom domenu nije do sada dovoljno istražen niti je istinski valoriziran. Dr. Safvet-beg Bašagić, Mehmed Handžić, Tajjib Okić, dr. Hazim Šabanović, dr. Omer Nakićević, dr. Adnan Silajdžić, dr. Zuhdija Hasanović i dr. osvjetlili su, svojim radovima, neke segmente doprinosa bošnjačkih intelektualaca očuvanju i pravilnom interpretiranju drugog izvora šerijatskog prava. S pravom je očekivati da će mlađi istraživači otići još korak dalje u detaljnijem rasvjetljavanju ovog, ne malog doprinosa bošnjačkih znanstvenika ukupnoj hadiskoj znanosti.

2. Bošnjaci i hadiska znanost

Budući da su sva hadiska djela, posebno hadiske zbirke, u vrijeme Osmanlija već bile sakupljene i valorizirane, onda nije bilo posebne potrebe za tom vrstom aktivnosti.

Otuda u osmanskom periodu nalazimo najviše autora koji prave izbor iz već valoriziranih hadiskih zbirki, uglavnom zbirke

od četrdeset hadisa, a nakon toga najviše se angažiralo na prevođenju hadisa s arapskog jezika ili njegovom komentiranju.

Možemo slobodno kazati da su Bošnjaci, podjednako sa ostalim narodima u Osmanskoj imperiji, bili angažirani u čuvanju, njegovanju i prenošenju drugog izvora šerijatskog prava.

Njihova briga na prenošenju ove znanosti na generacije iza njih najbolje ilustriraju brojni primjeri mnogih Bošnjaka koji su bili profesori hadisa u raznim specijaliziranim školama ili stalni predavači hadisa u najpoznatijim džamijama Osmanske imperije.

a) Originalna hadiska djela

Na temelju dosadašnjih istraživanja, Bošnjaci su, iz oblasti hadisa, napisali sljedeća originalna djela, i to na arapskom jeziku:

– *Zbirka četrdeset hadisa*. Autor je Mehmed ili Muhammad al-Bosnawi. Umro krajem XVI stoljeća, 980/1572. godine. (Handžić, 1999:I/271 i Hasanović, 2006:163)

– *Ahadith arba'in*. Autor je Muhammad 'Ayna Ruri al-Bosnawi. Za njega se zna samo da je živio krajem XVI stoljeća i da je napravio izbor četrdeset hadisa koje prenosi 'Ali b. ebi Talib, r.a.² Svaki hadis je naveo u originalu, na arapskom jeziku, a onda je sve to preveo na turski jezik. (Šabanović, 1973:68)

– *Zbirka četrdeset hadisa*. Autor je Muhammad sin Musaov al-Bosnawi al-Sarayi. Umro je 1045/1635. godine. (Kurdić, 1997:170)

– *Zbirka četrdeset hadisa*. Autor je Hasan sin Nasuhov Ad-Damnawi al-Bosnawi. Autor je ovo djelo napisao i preveo na turski jezik 1173/1760. godine.³ To temeljimo na završetku njegove zbirke u kojoj je on svojom rukom napisao te podatke. (Kurdić, 1997:170-171)

– *Fadail al-gihad*. Autor je 'Ali b. Al-Hagg Mustafa al-Bosnawi. Umro je 1640. godine u Sarajevu, gdje je vršio službu šejha u Gazi Husrev-begovom hanikahu. Djelo tretira borbu na Allahovom putu i definira položaj i poziciju borca na Allahovom putu, na temelju hadisa Allahovog Poslanika, s.a.v.s. Sastoji se od 110 stranica i podijeljeno je na uvod i tri poglavlja. U prva dva

---

² Ovaj rukopis pohranjen je u biblioteci u Bratislavi: TF 42 list, 31b-33b. Prepisao ga je Mustafa sin Salihov an-Na'imi iz Mostara 1162/1748. godine u Istanbulu.

³ Rukopis ove zbirke od četrdeset hadisa pohranjen je u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu pod brojem 2162/2 i sadrži 11 rukom pisanih lista.

poglavlja nalazi se po četrdeset hadisa a u trećem navodi sedam pjesama i deset priča koje afirmiraju džihad i borca na Allahovom putu. (Hasanović, 2006:163)

Dr. Smail Balić navodi da od ovog istog autora postoje i dvije zbirke po četrdeset hadisa. (Balić, 1994:93) Međutim, očito se radi o tom jednom te istom djelu, koje u sebi sadrži u dva poglavlja po 40 hadisa.⁴

– *Zikr istilahat ashab al-hadith*. Autor je Ahmed al-Mostari. Djelo je napisano na arapskom jeziku i tretira hadisku terminologiju. Ovo je djelo, koliko je poznato, prvo iz oblasti osnova hadisa i hadiske terminologije, koju je jedan Bošnjak napisao.⁵ Djelo sadrži dvadeset poglavlja u kojima autor govori o osnovnoj hadiskoj terminologiji i temeljnim hadiskim disciplinama. Ne zna se precizno kada je živio ovaj mostarski muhaddis, ali na temelju njegovih pisanih dokumenata o svom radu iz 1133/1720. godine, zaključujemo da je živio koncem XVII i početkom XVIII stoljeća. (Nakićević 1986:168-169 i Kurdić, 1997:154-155)

b) Prevedena hadiska djela

Bošnjaci su, uglavnom, prevodili s arapskog na turski jezik, zato što su mnogi Bošnjaci razumijevali turski jezik a posebno intelektualci tog vremena. Poznata zbirka četrdeset hadisa iz tog perioda na turskom jeziku bila je:

– *Hadith-i arba'in manzumasi*. Autor prijevoda je Ahmad iz Novog Pazara, poznat pod pjesničkim imenom Ahmad Wali. Bio je po zanimanju kadija. Umro je u N. Pazaru 1007/1598. godine.

Svi autori ga spominju kao vrsnog pjesnika. Dr. Hazim Šabanović, citirajući turskog autora Rizaa, opisuje Walija kao *vladara u carstvu znanosti i umjetnosti*. (Šabanović, 1973:87) Poznat je njegov divan pjesama⁶ a i jedan hronostih Mehmed-paši Sokoloviću. (Bašagić, 1986:57-58)

---

⁴ Ovo djelo je čuvano u Orijentalnom institutu u Sarajevu pod rednim brojem 489, ali uništavanjem Orijentalnog instituta, u posljednjoj agresiji na BiH, uništen je i ovaj rukopis.

⁵ Rukopis ovog djela čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, pod brojem 4652 i sadrži 13 listova.

⁶ Rukopis ovog njegovog Divana pjesama nalazi se u Biblioteci Topkapi Saray Muzesi br. 1026/2, list 33-88.

c) Komentiranje hadiskih zbirki

Pored komentiranja Kur'ana i kur'anskog teksta, islamski učenjaci su uložili veliki trud u komentiranju osnovnih hadiskih zbirki, želeći riječ i djelo Allahovog Poslanika, s.a.v.s., približiti čovjeku. Ugledajući se na poznate muhaddise koji su protumačili brojne hadiske zbirke i Bošnjaci su se u Osmanskom periodu odvažili komentirati pojedina hadiska djela. Između ostalih spomenut ćemo sljedeće:

– *Ahsan al-ahbar min kalam sayyid al-bašar* (Najljepše vijesti iz govora Prvaka čovječanstva). Autor ove zbirke hadisa je Abdullah sin Muhammedov Šabanović. On je komentirao četrdeset Vjerovjesnikovih, s.a.v.s., hadisa, spomenuvši biografiju svakog prenosioca hadisa. Jedan primjerak ovog djela nalazi se u Biblioteci Esad-efendije u Istanbulu. (Handžić, 1999:I/225-226 i Hasanović, 2006:160)

– *Tahqiq an-niyyat* (Realiziranje namjera). Autor je Osman Bošnjak, sin Ibrahimov, koji je komentirao hadise Allahovog Poslanika, s.a.v.s., u kojima se tretiraju namjere. Ovo djelo autor je poklonio Hekim-oglu Ali-paši. (Handžić, 1999:I/232-233 i Hasanović, 2006:160)

– *Targamai arba'in hadith*. Autor je Sabit Užičanin. Ovo djelo predstavljalo prijevod i komentar četrdeset hadisa u prozi i stihu. Autor je djelo napisao 1708/09. i prikazao ga sultanu Ahmedu III, koji je vladao u periodu od 1703. do 1730. godine. (Hasanović, 2006:160)

d) Predavanja iz hadisa i hadiskih znanosti

Brojni Bošnjaci širom Osmanske imperije bili su predavači hadisa i hadiskih disciplina u najpoznatijim džamijama i u prestežnim školama. Tako brojni autori spominju sljedeće Bošnjake koji su bili eksperti u ovoj oblasti i koji su to znanje prenosili generacijama koje dolaze nakon njih.

– *Mehmed Qassam al-Bosnawi*. Porijeklom je iz Tešnja. Obrazovanje je stekao u Istanbulu. Asistirao je brojnim istanbulskim učenjacima toga vremena. Kasnije je predavao hadis i hadiske znanosti u Centru za izučavanje hadisa u Aja Sofiji i Sulejmaniji. Nakon toga bio je imenovan kadijom u Siriji i Mekki. Umro je 1104./1692. godine. (Handžić, 1999:I/270 i Kurdić, 1997:99).

– *Ibrahim al-Bosnawi*. Početno znanje stekao je u rodnom kraju u Bosni, a nakon toga otputovao u Istanbul, gdje je nastavio školovanje pred eminentnim učenjacima sve do 1099/1688. godine, kada je postao profesor u Centru za izučavanje hadisa i hadiskih znanosti u Istanbulu. Umro je 1106/1695. godine. (Handžić, 1999:I/79 i Kurdić, 1997:99)

– *Sulaiman al-Bosnawi*. Bogato islamsko obrazovanje, posebno iz hadisa i pravnih znanosti, stekao je u Istanbulu. Nakon završetka studija, predavao je hadis i hadiske znanosti u Centru za izučavanje hadisa. Kasnije je radio i kao kadija. Umro je 1124./1712. godine. (Handžić, 1999:I/181 i Kurdić, 1997:99)

– *Šaih Osman al-Bosnawi al-Saravi*. Islamske znanosti izučavao je u svom rodnom mjestu i u Istanbulu. Držao je redovna predavanja iz oblasti tefsira i hadisa u brojnim velikim džamijama u Istanbulu, kao što su Aja Sofija, Džamija sultana Mehmeda el-Fatiha, Bajazidova i Džamija Sulejmana Veličanstvenog. Treba napomenuti da je šejh Osman pripadao nakšibendijskom derviškom redu i da je predvodio zikr u brojnim poznatim istanbulskim džamijama. Umro je 1074/1663. godine. (Handžić, 1999:I/233 i Kurdić, 1997:100)

– *Fazlullah, sin Isaov al-Bosnawi*. Dobro obrazovanje stekao je u Bosni, nakon čega je bio postavljen na položaj muftije u Beogradu. Iz Beograda je otišao na hadž, pa se u povratku s Kabe 1020/1611. nastanio u Damasku. Tu je predavao u Aminiyya medresi a zatim je preuzeo glasovitiju medresu od Šihaba Aysawija.

Smjestio se u blizini Omejevičke džamije, gdje je organizirao specijalistička predavanja iz oblasti filozofije, hadisa i drugih tradicionalnih znanosti. Njegove metode predavanja bile su prepoznatljive u tom vremenu, tako da je postao poznat po izuzetno uspješnom prenošenju znanja iz ovih oblasti na svoje učenike i simpatizere znanosti.

Dugo vremena je bio muftija u Damasku čije su fetve bile izuzetno respektirane. Pripadao je halvetijskom derviškom redu.

Sagradio je džamiju u naselju Hasudiyya u blizini Damaska i organizirao uz nju dobrotvorna društva. Uz Aminiyya medresu uvakufio je brojne prodavnice i tako, na najbolji način, osigurao rad odgojno-obrazovnih institucija u Damasku.

Fazlullah al-Bosnawi rođen je u Sarajevu 999/1588, a umro u Damasku 1039/1629. i ukopan u blizini mezara poznatog ashaba

Bilala al-Habašija, r.a. (Handžić, 1999:I/251-252 i Kurdić, 1997:98)

– *Muhammad Šams al-Din b. Ahmad al-Halabi – al-Dimiškqi*. Porijeklom je Bošnjak. Bio je poznat pod nadimkom *Kawlaksaz*. Posebno je bio poznat kao vrsni poznavalac šerijatskog prava sa težištem na svim pitanjima imama Ebu Hanife. Pored šerijatskog prava, izučavao je i postao veoma poznat u oblasti tefsira, hadisa, logike, retorike i stilistike.

Hadis je izučavao kod šejhu-l-islama i kod glasovitog halepskog učenjaka Nagma al-Hanbalija a Buharijinu zbirku hadisa je posebno izučavao pred poznatim Nurom al-Nasafijem.

Iako je bio izvanredan poznavalac brojnih islamskih disciplina, posebice hadisa i šerijatskog prava, nije zabilježeno da je bio na položaju muftije, kadije ili predavača u nekoj specijalističkoj hadiskoj školi, koje su u to vrijeme bile poznate. Ali, zato je bio i ostao izvor za napajanje brojnih generacija znatiželjnika koji su se zanimali za hadis i šerijatsko pravo.

Umro je u Damasku 1021/1612. godine. (Ibn Fadlullah, 3/355; Al-Husaini, 4/29; Handžić, I/275-276 i Kurdić, 1997:97.)

– *Šaih Mustafa al-Bosnawi*. Obrazovanje je stekao u Bosni i u Istanbulu. Poznat je bio kao vrstan predavač iz oblasti tefsira i hadisa u brojnim velikim istanbulskim džamijama.

Umro je 1127/1715. godine, a njegovu smrt poznati pjesnik Kaimija zabilježio je hronostihom: *Nek prijestolje Bosnevijski budu Adna perivoji*. (Handžić, 1999:I/294 i Kurdić, 1997:100).

3. Najizrazitiji bošnjački predstavnik hadiske škole u osmanskom periodu

– *Mustafa b. Muhammad al-Aqhisari al-Bosnawi*: Rođen u Pruscu, nekada zvanom Akhisar,⁷ i to u njegovom Novom Naselju, zvanom *Nevabad*.⁸

Rođen je, po mnogima, krajem sedamnaestog stoljeća, s obzirom da se nigdje ne precizira godina njegovog rođenja. Ako se

---

⁷ *Aqhisar* je turski prijevod *Biograd*, srednjovjekovni naziv za Prusac, koji je pripadao nekadašnjoj župi Uskoplje. Padom pod tursku upravu, krajem XV stoljeća, Prusac se spominje u nahiji Skoplje. (Vidi: N. Šukrić, cit. izvor, str. 156)

⁸ *Nevabad* na perzijskom jeziku znači novo naselje. Nastalo je u Pruscu za života Hasana Kjafige Pruščaka (1544-1615) Evlija Čelebija navodi da je to naselje za svoje učenike i prijatelje podigao Hasan Kjafiga Pruščak i nazvano je Nevabad. (Vidi: *Putopis*, str. 133)

zna da je diplomu na kraju školovanja u Egiptu dobio 1115/1721. god., a u to vrijeme, kako navodi Emin Muhammed Dizdar, školovanje je trajalo od 12-16 godina, pa uz tri godine provedene u mektebu, proizilazi da je rođen krajem 17. ili na samom početku 18. stoljeća. (Dizdar, 1987:48-49 i Šukrić, 1987:69)

Očito je da je Mustafa Pruščak početno obrazovanje stekao u rodnom mjestu, koje je bilo, u to vrijeme, jedan od poznatih znanstvenih centara u koji se odlazilo radi slušanja intelektualnih velikana, poput Ajvaz-dede, Hasana Kjafige Pruščaka, Ibrahima Pruščaka, Sulejman-age Pruščaka, Ahmeda Pruščaka i dr. Otuda je i Mustafa Pruščak iskoristio prisustvo dobrog broja učenih ljudi toga mjesta i završio škole koje su postojale u to vrijeme.

U Pruscu su 1660. god., kako navodi Evlija Čelebija, postojale sljedeće obrazovne institucije:

- tri osnovne škole – mekteba,
- medresa,
- škola za izučavanje hadisa – *Dar al-hadith*,
- osam džamija i
- tri tekije. (Čelebija, 1967:132-133)

Ako se uvažavaju spomenuti podaci, koje je naveo Evlija Čelebija, onda se, spravom, može zaključiti da je Mustafa Pruščak, doista, imao gdje i imao šta naučiti.

Nakon školovanja u rodnom mjestu on odlazi u Egipat, gdje je na Skender-pašinoj medresi i Al-Azharu nastavio školovanje. (Nakičević, 1986:14)

To se vidi na temelju njegovih bilješki zapisanih na marginama djela koja je prepisao za vrijeme studija. Tako se na kraju djela nepoznatog autora *Risala fi al-'amel bi al-ustrulab/Rasprava o rukovanju astrolabiumom* navodi da ga je prepisao Mustafa b. Muhammad b. Ahmad al-Bosnawi al-Akhisari na Al-Azharu, u Kairu 24. redžeba 1132. god. po Hidžri, odnosno 1720. god. po rođenju Isa, a.s.

Na kraju matematičkog djela *Al-Lama'a al-mardiniyya fi šarh al-yasminiyya/Komentar na Yaseminiyyu* od Muhammada b. Muhammada Sibta al-Maridiniya (umro 902/1496) stoji da ga je prepisao Mustafa Pruščak, između podne i ikindije 12. ramazana 1132/1720. u Skender-pašinoj medresi u Egiptu. (Rukopis u GHB br. 551 i Dobrača, 1963:I/327)

Svoje školovanje on je dopunio u Mekki, što se zaključuje na temelju bilješke na rukopisu koji je prepisao u ovom gradu. Naime,

radi se o prepisivanju zbirke četrdeset hadisa pod nazivom *Al-Mubayyin al-mu'in li fahm al-arba'in* od Ali b. Sultana Muhammada al-Qari'a al-Harawija (umro 1014/1605) (Kurdić, 2003:353) Ovo djelo Prušćak je prepisao u Mekki 1135/1722-23. god. (Šukrić, 1987:158)

Također, u kolofonu jedne fikhske rasprave pod nazivom *Al-Ahkam al-mulahhasa fi hukm me'a al-hummasa*, Abu al-Ihlasa Hasana b. 'Ammara al-Šurunbulalija (umro 1069/1658), stoji da ju je prepisao Mustafa Prušćak, u rebi'u-l-evvelu 1135/1723. god. (OI, kodeks br. 4599; Dobrača, 1963:327, br. 1766/2 i Šukrić, 1987:159)

Dr. Hazim Šabanović jedini navodi da je Prušćak visoko obrazovanje postigao u Istanbulu, što se ne navodi ni u jednom drugom izvoru. Međutim, on za tu tvrdnju ne navodi nikakav pisani trag niti materijalni dokaz, kao što je slučaj sa prethodnim mjestima. (Šabanović, 1973:471)

Među znanstvenim centrima u kojima je ovaj naš učenjak mogao stjecati znanje navodi se i Medina, grad Allahovog Poslanika, s.a.v.s. Naime, mr. Nijaz Šukrić, obrađujući Prušćakov *Traktat o samilosti i sažaljenju spram živih stvorenja* navodi, u formi vjerovatnoće, da je Prušćak stjecao znanje, pored ostalih znanstvenih centara, i u Medini. (Šukrić, 1987:159)

Diploma/idžazetnama

Nakon odslušanih predavanja na Skender-pašinoj medresi u Egiptu, Prušćak je 3. zu-l-ka'dea 1133/1720. god. dobio idžazetnamu, koja se u to vrijeme dobivala od pojedinaca a ne od institucija, kao što je praksa u našem vremenu. Zna se da je takve diplome dobio u oblasti racionalnih znanosti od šaiha Muhammada Dibagija i u oblasti tradicionalnih znanosti od Mustafe Arzunije Rumije Uskudarije. (Rukopis GHB br. 530/2, Dobrača 1963:I/325 i Nakićević, 166)

Šaih Mustafa Arzuni ar-Rumi u diplomi koju je uručio našem Mustafi Prušćaku, između ostalog, kaže: *Hadis je kod mene učio kompletni učenjak, plemeniti samopregalac i najuspješnija osoba, koja je u sebi sintetizirala tradicionalne i racionalne znanosti, glavne i sporedne, u cjelini i do sitnih detalja, Mustafa b. Muhammad al-Bosnawi al-Akhisari al-Nawabadi. Po okončanju studiranja kod mene, zatražio je da mu dodijelim*

diplomu/idžazetnamu za hadis, kao i predmete iz drugih oblasti koje je učio kod mene.

On je polagao još neke discipline kod mene, kao što su tefsir Kur'ana i čitanje i izlaganje hadisa i hadiskih djela preda mnom, pa sam mu, nakon toga, uz dovu Allahu, izdao diplomu da može predavati hadis prema sljedećim djelima:

Sahih Buharije i Muslima i ostala djela iz Al-Kutub al-sitta, zatim Kanz ad-daqaq fi furu' al-hanafiyya Abdullaha al-Nasafija, Al-Quduri Ahmada b. Muhammada al-Qudurija, Al-Wiqayu Muhammada b. Sadru al-Šari'a al-Awwala, kao i sve drugo što je meni dozvoljeno da predajem, a koje sam izučavao metodama slušanja ili čitanja i izlaganja, da predaje racionalne i tradicionalne znanosti, sporedne i glavne metodama uručivanja ili korespondencije. (Rukopis u GHB br. 551/2)

Ako se Idžazetnama pažljivo pročita, onda se dolazi do saznanja da je ovaj učenjak našem Pruščaku dao pravo da, pored hadisa, predaje i tefsir, kiraete, gramatiku arapskog jezika, sintaksu, stilistiku, retoriku i poetiku.

Logično je da je Mustafa Pruščak, s obzirom na zavidno znanje koje je postigao van granica svoje domovine, našao načina da to znanje prenese i na druge generacije. Izvori koji govore o njegovom životu ne daju dovoljno preciznih informacija da je on, doista, to znanje na institucionalan način, putem medresa, hadiskih i drugih škola, kao i kružoka u džamijama, prenosio na mlađe generacije.

Uz funkciju muftije, koju spominju brojni izvori, on je bio i profesor, najvjerojatnije u medresi u Pruscu, koju je, kako navodi dr. Hazim Šabanović, osnovao Hasan Kjafi Pruščak krajem 16. stoljeća, ili, kako pretpostavlja rahm. N. Šukrić, u stručnoj hadiskoj školi/*Daru al-hadith* u Pruscu. (Bašagić, 1986:198; Šabanović, 1973:470; Okić, 1982:31; Kadić, 1987:20 i Kurdić, 2003:357)

Ova činjenica temelji se na jednom pisanom tragu koji je sam Mustafa Pruščak ostavio u jednom rukopisu u kome kaže da je jedan svoj rad napisao na traženje nekog svog učenika. (Šabanović, 1973:470) Dakle, nema sumnje da je bio i profesor i da je, doista, imao mehanizme preko kojih je svoje ogromno znanje prenosio na buduća pokoljenja, ali na kojoj obrazovnoj instituciji je predavao, bar za sada, može se samo nagađati.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العالمين محمد عبده وصلى الله على سيدنا محمد وآله
ووصلطه من فضله النبوي والبركات تأمرا في الصعود وقام مقطوع
الرجا حتى وصلته تمام الصعود ون الحقة الكود فاستجابوا له
عزبه المحمود والتفتن الحسن طوبى الحسن الثابتة التورود فلم
من تظلمة المقطوع المرود ونخصه الموضوع المفروض المطرود
وتسك المرسل الناري معدود ومن المهام مقصود صلى الله
عليه وسلم صاحب الخوض النورود واللوات المقصود وعليه السلام
اهل البيت عند التعارض والردود صلاة وسلاما واردين من فضله
الاحسان واجود واستمدان لانه الآله وحده لا شريك له شهادة
توصل المرود ونور الخالص فيما افضل منها الوجود اما بقولك اولي ام فنت
اليه اعنة العزائم وظلت على ورد عقبك الاحوايم وركبت في طلب
الاحظار وانفتحت في خفيك ساعة الامار علم طربك سيد المرسلين
رب العالمين اذ بعزفت حقايق الشتر او انواره ونسفت دقايق التاويل
واسراره فتوصل اليهم كتابه المبين ومنه استخرجت معارف قواعده
الربن وقواعدها بامر المسلمين وطلبت اجابة الاولين والآخرين وطلبت
انوار العلماء والصالحين وقد حيز الله تعالى من كل خلف عدوله فله
واصفطهاهم واختارهم لسفيرة ونفله فمنزوا منه الصبر والسقم
وصانوه عن قواك اذ انتم وحفظوه من السند والالتفات وعرفوا
ما ينكرون مشكاه اوقية التعريف ونصروا في انوار بيانه احسن
التعريف

Prva strana Idžazetname, koju je Mustafa Pruščak dobio u Egiptu

Djela

Mustafa Pruščak zauzima jedno od istaknutih mjesta među bosanskohercegovačkim autorima koji su ostavili djela na orijentalnim jezicima. Prvi koji su dali značajne priloge o ovom našem autoru bili su: dr. Safvet-beg Bašagić,⁹ Mehmed Handžić,¹⁰

⁹ Radi se o djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1986., str. 196-198 i 403.

Muhammed Tajjib Okić¹¹ i dr. Hazim Šabanović,¹² dok su cjelovite prijevode rasprava čiji je autor Mustafa Pruščak objavili: mr. Nijaz Šukrić,¹³ mr. Muharem Omerdić,¹⁴ Azra Kadić¹⁵ i Nevena Krstić.¹⁶ Dr Omer Nakićević ga je predstavio kao vrsnog poznavaoca hadisa i hadiskih znanosti, kroz analizu njegovog djela *Al-Radi li al-murtedi*. Uz to je u svom djelu namijenjenom studentima FIN-a donio kraću biografiju o ovom muhaddisu. (Nakićević, 1986:166-167) Autor ovog rada je, također, donio nešto opširniju biografiju ovog bošnjačkog muhaddisa u doktorskoj disertaciji, odbranjenoj 1997. god. na tuniskom univerzitetu *Al-Zaituna*.¹⁷

Navest ćemo do sada poznata djela ovog učenjaka:

– *Tabšir al-guzzat (Blagovijest gazijama)*. Djelo je podijeljeno na uvod, 23 poglavlja i zaključak, a završeno je 1150/1738. god. Povod pisanja ovog djela je provala Austrijanaca u Bosnu 1736. ili 1737, koje je svojom hrabrošću porazio tadašnji bosanski namjesnik Hakimoglu Ali-paša, pa je ovo djelo bilo, na neki način, podsticaj Bošnjacima na odbranu domovine i pohvala Ali-paši, čije junaštvo i pravednost autor na samom početku ističe i pohvaljuje. Uz ostale pojedinosti u ovoj knjizi su obrađene teme o: vrlinama džihada, obavezi odlaska u džihad, vremenu ratovanja, načinu ratovanja, poticajima na džihad, čuvanju od izdajstva,

¹⁰ Radi se o djelu na arapskom *A-lGawhar al-asna fi taragim 'ulema wa šu'ara al-Bosna*, obrada i komentar: Sayyid Kisrawi Hasan, *Dar al-kutub al-'ilmiyya*, Bairut, 1993. i na bosanskom jeziku *Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1933, str. 17. i 112.

¹¹ Radi se o djelu *Islamska tradicija* (preštampano iz Gajretovog kalendara za 1937. god.), Sarajevo, 1936. god., str. 31-32 (štampano ćirilicom).

¹² Radi se o knjizi *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973., str. 470-479.

¹³ *Etika milosrđa ili Traktat o samilosti i sažaljenju spram živih stvorenja od h. Mustafe sina Muhammada Pruščaka*, Zbornik radova Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu, II/1987, str. 155-204.

¹⁴ *Traktat o vrlinama džemata hadži Mustafe Pruščaka*, *Anali GHB*, XI-XII, 1987, str. 68-84 i *Traktat o postu šest dana mjeseca ševvala h. Mustafe Pruščaka*, *Anali GHB*, br. XV-XVI, 1990, str. 163-168.

¹⁵ *Rasprava o posjećivanju grobova od Mustafe Pruščaka*, *Islamska misao*, br. 136, 1990, str. 20-30.

¹⁶ *Mustafa b. Muhammed el-Akhisari (Pruščanin): Rasprava o kafi, duvanu i pićima*, *POF* (Sarajevo), XX-XXII (1970-1971), str. 71-107.

¹⁷ Disertacija je odbranjena 1997. godine na najstarijem islamskom univerzitetu Az-Zaituna u Tunisu. Naziv doktorskog rada je bio *Al-'naya bi al-hadith fi al-Bosna munzu fathiha ila avahir al-qarn al-'išrin*/Izučavanje hadisa u Bosni od dolaska islama do kraja XX stoljeća, str. 80-89.

džihadu Allahovog Poslanika, s.a.v.s, te junačke pripovijetke i dr. (Bašagić, 1986:196-198; Handžić, 1993:193; Šabanović, 1973:471-474 i Kurdić, 358-359).

Rukopis ovog djela čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu i u OZJA-u u Zagrebu.¹⁸

– *Al-Radi li al-murtadi (Korist onom ko traži zadovoljstvo)*. Djelo je vjersko-didaktičkog karaktera, koje kroz 112 poglavlja teži izgraditi uzornu ličnost sa islamskog gledišta. Mustafa Pruščak obrađuje brojne teme u ovom djelu, kao što su: zikr, zahvala Allahu, istigfar, donošenje salavata na Poslanika, s.a.v.s, dova, abdest, kupanje, namaz, noćni namaz, učenje Kur'ana, učenje uopće, post, hadž, ekonomisanje, programiranje, strpljivost, iskrenost, čednost, pravednost, poslušnost roditeljima, pružanje pomoći ugroženom, hranjenje gladnog, napajanje žednog, davanje milostinje, konsultovanje, zaštita prava radnika i dr. Sve to čini citirajući brojne hadise Allahovog Poslanika, s.a.v.s. Uz to, djelo je pisano takvim stilom da bude dostupno širokim masama, kako bi se oni koji ga čitaju što više okoristili. (Nakićević, 1985:6-14 i Kurdić, 2003:359).

Tajjib Okić smatra da je ovo Pruščakovo djelo, ustvari, komentar na djelo *Al-Hadi li muhtadi (Uputstvo za onoga koji želi da bude na Pravom putu)*, Muhammada b. abi al-Hasana al-Magribija al-Tilmisanija, koje je on još proširio brojnim hadisima uzetim iz Sujutijevog *Al-Gami' as-sagira*, Nawawijevog *Al-Arba'una* i Al-Qarijava *Al-Hisn al-hasina*. (Okić, 1982:31-32)

To Pruščakovo djelo u rukopisu čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.¹⁹

– *Risala fi al-marhama wa al-šafaqa 'ala al-halk (Traktat o samilosti i sažaljenju spram živih stvorenja)*.²⁰ Ovaj traktat Pruščak je završio u mjesecu rebi'u-l-evvelu 1154/1741. godine. Mr. Nijaz Šukrić je ovo djelo preveo na bosanski jezik, uz uvod, u kojem se govori o autoru, i uz veoma koristan komentar na ovo djelo. (Šukrić, 1987:155-204)

---

¹⁸ Rukopis u GHB je pohranjen pod br. 2.507 i ima 114 lista, a rukopis u OZJA-u u Zagrebu je pod br. 1.402 i pretstavlja prepis iz 1217/1802. god.

¹⁹ Djelo je pohranjeno pod br. 5754.

²⁰ Rukopis ovog traktata čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu i registrovan je pod brojem 761/3 od fol. 7a-14b.

– *Risala az-zakir fi ziyara ahl al-maqabir (Rasprava pobožnog o posjećivanju kabura)*.²¹ Ovo djelo nastalo je na molbu jednog učenika, kako i sam Pruščak kaže u uvodu ovog traktata: *Kada me je jedan moj učenik zamolio da mu objasnim smisao posjećivanja kabura i druga pitanja vezana za umrle, uključujući najbolje dane kada je najprikladnije posjetu učiniti, napisao sam ovu raspravu, podijelio je na uvod, pet poglavlja i razna pitanja. U uvodu se razjašnjava namaz i sadaka živih za umrle. Prvo poglavlje govori o izražavanju saučešća, drugo o iskatu, treće o talkinu, četvrto o načinu na koji se obavlja zijaret kaburistanu a peto poglavlje tretira pitanje učenja Kur'ana na kaburu.* (Kadić, 21)

– *Risala fi fadail al-gama'a (Rasprava o vrijednostima skupnog obavljanja namaza)*. Ovo je jedna mala rasprava o značaju skupnog obavljanja namaza. Sastoji se od uvoda, dva poglavlja i pogovora.²²

– *Risala fi savm al-sitti min šawwal (Rasprava o postu šest dana ševvala)*.²³ Ovo je kratka rasprava, ali veoma značajna, jer se u njoj tretiraju razilaženja islamskih pravnika u vezi sa postom u ševvalu. Navedeni su hadisi koji se odnose na tu temu, a autor tome dodaje i svoje stavove.²⁴

– *Risala fi hukm al-qahwa wa al-duhan wa al-ašriba (Rasprava o upotrebi kahve, duhana i opojnih pića)*.²⁵ Pruščak u tom djelu, pored vjerskih argumenata, spomenutom problemu prilazi i sa zdravstvenog i medicinskog aspekta. Navodeći argumente za i protiv kahve, koju donekle tolerira, jer *razbija san, odbija brige, aktivira čovjeka da izvršava islamske obaveze, olakšava probavu i varenje, olakšava odstranjivanje nepotrebnih količina hrane i drugo*, on posebno potcrtava štetnost duhana sa zdravstvenog i socijalnog stanovišta: beskorisno trošenje novca,

---

²¹ Djelo (nepotpuno) čuva se u rukopisu u GHB u Sarajevu, pod br. 761, dok se kompletno djelo čuva u Univerzitetskoj biblioteci u Bratislavi, pod br. 153, fol. 29b-41b.

²² Ovu raspravu je preveo i obradio mr. Muharem Omerdić. (Vidi: *Anali GHB*, XIII-XIV, 1987, str. 68-84)

²³ Rukopis ove rasprave se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod br. R 761.

²⁴ Tu raspravu je preveo i obradio mr. Muharem Omerdić. (Vidi: *Anali GHB*, br. XV-XVI, 1990, str. 163-168)

²⁵ Rukopis tog djela je pohranjen u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, pod br. 761, 4. fol. 15a-21a.

neugodan zadah iz usta pušača i nabraja još sedamnaest štetnih posljedica koje duhan uzrokuje.²⁶

Zanimanje za hadis

Očito je da se Mustafa Pruščak već od školskih dana izuzetno zanimao za hadis i hadiske znanosti, iz kojih je, još kao student, stekao zavidno znanje. Napomenuli smo da je Pruščaku njegov učitelj dozvolio da predaje hadis iz brojnih hadiskih zbirki, što eksplicite upućuje na njegovu vanrednu upućenost u tu oblast. Međutim, ako osluhnemo posljednju misao koju je učitelj Mustafe Pruščaka naveo u diplomi koju mu je uručio u Egiptu, nakon završetka njegovog izučavanja van domovine, onda će nam, doista, biti jasno da je ovaj naš učenjak postigao zavidno znanje upravo iz te oblasti. Naime, njegov profesor Mustafa Arzuni al-Rumi navodi, pored ostalog, u diplomi: *Hvala Allahu, što nam je omogućio da imamo u 12/18. stoljeću ovako pouzdanih učenjaka u hadiskoj znanosti!*²⁷

Iz same Idžazetname primjećuje se da njegov profesor posebno potcrtava hadis, što upućuje na hadis kao užu Pruščakovu specijalnost.

Ako, pak, analiziramo njegova djela, uočiti ćemo, doista, veliki broj hadisa koje je koristio, bolje rečeno, oni dominiraju svakim njegovim djelom.

Citiranje brojnih hadisa, uz navođenje imena ashaba koji određeni hadis prenosi od Allahovog Poslanika, s.a.v.s, navođenjem hadiske zbirke u kojoj se nalazi taj hadis i, veoma često, sa ocjenom hadisa, na najupečatljiviji način govori o Pruščakovoj stručnosti u ovoj oblasti.

Da je hadis bio i ostao preokupacija ovog učenjaka, najbolje ilustruju riječi koje on navodi u uvodu knjige *Al-Radi li al-murtada*. On ističe: *Ja, siromašni Mustafa sin Muhammada, Bosanac, Pruščanin, namjeravam da uz svako poglavlje djela El-Hadi li al-muhtedi dodam po nekoliko časnih hadisa, izreka ashaba i tabi'ina i poučnih priča, a sve to radi Allahovog zadovoljstva. Želja mi je da budem proživljen u društvu imama muhaddisa i*

---

²⁶ Tu raspravu je prevela i obradila Nevena Krstić. (Vidi: *POF*, XX-XXII, 1971-1972, str. 71-107)

²⁷ Navedeni rukopis, br. 551, str. 115. Uporedi, također: dr. O. Nakićević, *Muhaddis Mustafa Pruščak, Anali GHB*, XI-XII, 1985, str. 16.

iskrenih osoba koji su se zanimali za hadis Allahovog Poslanika, s.a.v.s. (Nakićević, 1985:16)

Smrt

Svi autori slažu se da je Mustafa Pruščak umro 1169. god. po Hidžri, odnosno 1755. god. po Isau, a.s. u rodnom Pruscu. (Al-Baghdadi, II/460; Handžić, 193; Šabanović, 470 i Nakićević, 166)

Dr. Safvet-beg Bašagić napominje da je Mustafa Pruščak umro kao muftija u rodnom mjestu i da je bio veoma ugledan u narodu i respektiran kao učen i pobožan učenjak. (Bašagić, 198)

4. Zaključak

Na temelju izloženog, dolazi se do zaključka da je doprinos Bošnjaka hadisu i hadiskoj znanosti bio značajan i dragocjen. Ovo je jasan pokazatelj da su Bošnjaci bili svjesni da je hadis, kao drugi izvor šerijatskog prava, itekako značajan za cjelovito razumijevanje i primjenu islama.

Analizirajući brojne autore koji su valorizirali doprinos Bošnjaka u ukupnom znanstvenom opusu u osmanskome periodu, posebno Bašagića, Handžića i Šabanovića, primjećujemo da su brojni Bošnjaci napisali značajan broj originalnih djela, a uz to prevodili s arapskog na druge jezike hadiska djela i, komentirajući ih, učinili ih dostupnim i razumljivim za širu čitalačku publiku.

Kada znamo, na temelju relevantnih izvora, koliki broj Bošnjaka je predavao upravo ovu znanost na brojnim školama, posebno hadiskim specijaliziranim školama – *Dar al-hadith* i u najvećim džamijama u raznim krajevima Osmanske imperije, poput Istanbula, Damaska, Mekke, Medine i dr., onda vidimo da Bošnjaci, bar kada je hadis u pitanju, nisu imali podređenu ulogu.

Još kada tome dodamo koliko su Bošnjaci u tom periodu prepisali djela, posebno iz hadisa i hadiskih disciplina, kako nas uvjerava dr. Muhamed Ždralović, onda tek dobijamo potpunu sliku o stvarnom doprinosu Bošnjaka na ovom polju.

Literatura:

a) Knjige

Al-Baghdadi, I. (1982) *Hadiyya al-'arifin*. Bairut: Dar al-fikr.

Balić, S. (1994) *Kultura Bošnjaka*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

- Bašagić, S. (1986) *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo: Svjetlost.
- Čelebija, E. (1967) *Putopis*. Sarajevo: Svjetlost.
- Dobrača, K. (1963) *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*. Sarajevo: Starješinstvo IZ-e u BiH.
- Ibn Fadlullah, M. *Hulasa al-asar fi a'yan al-qarn al-hadi ašar*, Bairut: Maktaba Hiyat.
- Handžić, M. (1993) *Al-Gawhar al-asna' fi taragim 'ulama wa šu'ara al-Bosna*. Bairut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
- Handžić, M. (1999) *Izabrana djela*, Sarajevo: Ogledalo.
- Handžić, M. (1934) *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*. Sarajevo: Državna štamparija.
- Hasanović, Z. (2004) *Rad h. Mehmed ef. Handžića na polju hadiskih znanosti s osvrtom na djelo Izharu-l-behadže bi šerh Sunen Ibn Madže*, Sarajevo: FIN i El-Kalem.
- Al-Husaini, M. *Silak ad-durar fi a'yan al-qarn al-sani ašar*, Baghdad: Maktaba al-Musanna.
- Kurdić, Š. (2003) *Velikani hadiskih znanosti*, Zenica: Islamska pedagoška akademija.
- Kurdić, Š., *Al-'Inaya bi al-hadith fi al-Bosna munzu fathiha ila awahir al-qarn al-'išrin*, doktorska disertacija odbranjena na Islamskom univerzitetu Al-Zaituna u Tunisu 1997. godine.
- Nakićević, O. (1986) *Uvod u hadiske znanosti*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Okić, T. (1982) *Islamska tradicija*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova medresa.
- Terminologija hadisa*, (2006) hrestomatija iz hadisa, priredio: mr. Aid Smajić, Sarajevo: FIN.
- Šabanović, H. (1973) *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Svjetlost.
- Ždralović, M. (1988) *Prepisivači knjiga u arabičkim rukopisima*. Sarajevo: Svjetlost.

b) Rukopisi

- Zikr istilahat ashab al-hadith* Ahmada al-Mostarija, rukopis u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, pod rednim brojem 4652.
- Zbirka četrdeset hadisa* Hasana b. Nasuha ad-Damnawija al-Bosnawija, rukopis u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu, pod red. br. 2162/2, L. 54B-60B.

Tebširu-l-guzzat, Mustafe Pruščaka, rukopis u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu, pod red. br. 2507.

Idžazetnama Mustafe Pruščaka, rukopis u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu, pod red. brojem 530/2, L. 112-114.

c) Periodika

Zbornik radova Islamskog teološkog fakulteta, br. II, Sarajevo, 1987.

Prilozi za orijentalnu filologiju, XX-XXII, Sarajevo, 1970-1971.

Anali GHB, br. XIII-XIV, Sarajevo, 1987.

Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice, Sarajevo, 1932.

Takvim, 1982.

Original scientific article

THE BOSNIAKS AND HADITH STUDIES IN THE OTTOMAN PERIOD

Šefik Kurdić, Ph.D.

Abstract

It is a rarity to find Islamic studies whose development and profiling was not significantly contributed by the Bosniaks. Even though scientific-research efforts of the Bosniaks in the field of Hadith seem an insignificant part of the entire scientific-theoretical experience of the Muslim world in general, it still represents significant contribution to that experience.

This paper tries to enlighten the Bosniaks' engagement in the field of Hadith and disciplines of Hadith in the Ottoman period. It proves that the Bosniaks, although a small ethnic group, were not lagging behind other peoples in the period of Ottoman rule, in terms of their interest for Islamic disciplines, particularly Hadith, its preservation and passing it on to generations that were to come.

Key words: hadith, hadith studies, the Bosniaks, the Ottoman period

أ. د. شفيق كرديتش

كلية التربية الإسلامية في جامعة زينيتسا

البوسنيون وعلم الحديث في العهد العثماني

الخلاصة:

أسهم البوسنيون في تطوير العلوم الإسلامية الكثيرة وتقديمها إسهاما قيّما. ورغم أن جهدهم في البحث العلمي في حقل الحديث يعد قليلا في إطار التراث العلمي النظري في العالم الإسلامي عموما، إلا أنه، ورغم من قلته، يمثل إضافة فاعلة إلى تلك الخبرة.

يحاول هذا البحث أن يبرز جهود البوسنيين في حقل الحديث وفنونه في العهد العثماني. هو يدل على أن البوسنيين ورغم أنهم شعب صغير، لا يتأخرون عن باقي الشعوب في العهد العثماني في اهتمامهم تجاه الفنون الإسلامية وخصوصا الحديث الشريف في حفظه ونقله إلى الأجيال القادمة.

الكلمات الأساسية: الحديث، فنون الحديث، البوسنيون، العهد العثماني.